

УДК 159.9.:316.6.072.422

Коваленко А. Б.,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної психології,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
E-mail: abk2015@ukr.net; kovalenkoalla9@gmail.com

Бондар О. В.,

студентка I курсу магістратури,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
E-mail: oksanabondar017@gmail.com

ЗВ'ЯЗОК ТИПУ ВІКТИМНОСТІ ОСОБИСТОСТІ З ОСОБЛИВОСТЯМИ ЇЇ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ

(на прикладі вимушених переселенців
та військовослужбовців)

Стаття присвячена дослідженню віктимності та її чинників у групах військовослужбовців, вимушених переселенців та пересічного населення. Виявлено взаємозв'язок типу віктимності особистості та смисложиттєвих орієнтацій. Найвищий рівень віктимності виявлено у групі вимушених переселенців, найнижчий – у військовослужбовців. З'ясовано чинники віктимної поведінки.

Ключові слова: віктимність, смисложиттєві орієнтації, осмисленість життя, рентні установки.

The article is devoted to the research on social and psychological and individual determinants of soldiers from the ATO zone (zone of anti-terrorist-operations) and internally displaced people and average citizens' victim behaviour. The results of empirical research show connection between a victimhood type of a personality and life-sense orientations. The internally displaced people have the highest level of victimhood. And the lowest level is in the soldiers from the ATO zone. The factors of victim behaviour have been revealed.

Key words: victimization, life-sense orientations, meaningfulness of life, rental aim.

Постановка проблеми. Проблема віктимності, відсутності смислових орієнтацій та загальної осмисленості життя в останні роки стає все більш актуальною та значущою. Стаючи надбанням особистості, феномен «жертви» сприяє дезадаптаційним процесам у її розвитку, руйнуючи тим самим її життєвий світ. Особливо гостро дані питання віктимності та її впливу на особистість постають у період певних соціальних змін, несприятливих соціально-політичних процесів у суспільстві [1].

Нинішню ситуацію в нашій країні можна охарактеризувати як нестабільну: зміни у політичному, соціально-економічному житті країни, наявність військових дій на Сході України та щоденні людські втрати, вимушена міграція значної частини населення. Постійна психологічна напруженість у ситуації невизначеності породжує чимало деструктивних психологічних феноменів як на рівні нації та держави, так і кожної окремої особистості.

Військовослужбовці та вимушені мігранти є особливо вразливою групою, яка схильна до виникнення різного роду негативних психічних явищ. Проблема «жертви» можна розглядати як одну з них, яка на сьогоднішній день набуває все більшого масштабу.

Стан розробленості проблеми. У сучасній психології для трактування феномену «жертви» користуються термінами «установка жертви», «статус жертви» (І. Бовіна) «позиція жертви» (Н. Осухова), «роль жертви» (Е. Берн, Ф. Перлз, М. Селігман, Дж. Рейнуоттер) «комплекс жертви» (В. Мухіна, С. Харін) [4].

Все частіше робляться спроби провести аналіз поняття жертви через розробку категорії «віктимна особистість» (А. С. Іващенко, О. Холічева, О. Клачкова, Є. Руденський), що розуміється як особистість, яка через ряд особистісних характеристик схильна ставати «жертвою» зовнішніх або внутрішніх негараздів, і поведінка якої відмінна від поведінки особистості адаптованої [2, 5] через наявність особливих особистісних смислів (ставлень і установок на себе) [4].

Поряд із поняттям «віктимної особистості» розглядаються і поняття «віктимізації», «віктимогенності», «віктимної поведінки» (А. Мудрик, Е. Руденський, О. Клачкова, О. Холічева, М. Долгових) [4].

Варто зазначити, що, незважаючи на наявність окремих досліджень, питання віктимності особистості все ще залишається дискусійним. Сам феномен трактується по-різному: як стійка особистісна властивість (Е. Руденський), здібність (М. Бурно, Л. Франк), девіація (Ю. Клейберг), психічний розлад (І. Малкіна-Пих), схильність індивіда ставати жертвою об'єктивних чи суб'єктивних умов віктимізації (А. Мудрик) [4].

Під віктимізацією (від латинської «victim» - «жертва») у науці розуміють процес і результат перетворення людини чи групи людей в той чи інший тип жертви [3].

Мета роботи полягає у з'ясуванні зв'язку віктимності особистості з смисложиттєвими орієнтаціями у вимушених мігрантів та військовослужбовців із зони антитерористичної операції.

Виклад основного матеріалу. В основу дослідження покладено припущення про наявність зв'язку між віктимністю особистості та рівнем її смисложиттєвих орієнтацій; відсутність осмисленості життя та низький рівень смисложиттєвих орієнтацій виступає однією з основних характеристик віктимної особистості.

З метою дослідження зв'язку між виникненням у вимушених мігрантів з зони АТО та військовослужбовців рентних установок та формування у них певного типу рольової віктимності з осмисленістю їхнього життя та існуючим рівнем смисложиттєвих орієнтацій нами було використано: опитувальник смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. О. Леонтьєва; методика визначення типів рольової віктимності М. Одинцової.

Обробка результатів здійснювалася за допомогою програми SPSS 17.0 з використанням частотного аналізу для інтерпретації досліджуваних показників, непараметричних критеріїв U–Манна-Уїтні та Крускала-Уоліса (для порівняння експериментальних та контрольної груп) та кореляційного аналізу (для визначення зв'язку між досліджуваними чинниками).

Учасниками дослідження виступала група осіб, репрезентативна меті дослідження, обрана методом рандомізації. Це були особи (160 осіб) від 25 до 55 років, обох статей, з різними освітніми рівнями, різним рівнем матеріального забезпечення та різною професійною спрямованістю, з різних регіонів України (Луганська, Київська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Львівська, Чернігівська, Київська, Закарпатська області, АР Крим), частина з яких була призвана на військову службу та проходила її на території антитерористичної операції (зокрема, військовослужбовці батальйонів «Козацька Січ» та «Айдар») (Γ_1), інша частина – вимушені мігранти, які стали свідками бойових дій та змушені були втікати від прямої загрози життю (колишні жителі Луганської та Донецької областей) і донині не повернулися додому (Γ_2).

Вікові обмеження зумовлені тим, що згідно більшості підходів вік 25 років є віком сформованих смисложиттєвих орієнтацій, на відміну від юнацького віку, який характеризується мінливістю та недостатньою їх сформованістю. Крайня верхня межа має значення 55 років, оскільки приблизно з цього віку настає період повної зрілості, коли

ціннісно-смилова сфера характеризується сталістю та інтерактивністю і мало піддається змінам.

Для виявлення особливостей прояву емпіричних показників у досліджуваних групах, нами була сформована контрольна група осіб віком від 25 до 55 років, які не є військовослужбовцями або вимушеними мігрантами і не були прямими свідками бойових дій (Γ_3).

З самого початку ми намагалися з'ясувати міру вияву показників віктимності, смисложиттєвих орієнтацій, осмисленості життя, локусів контролю у вибірці військовослужбовців АТО та вимушених мігрантів.

Виявлено, що для Γ_1 показник віктимності в середньому по групі не перевищує 30, при цьому стандартне відхилення по групі вказує на однорідність досліджуваної групи, а також має високе значення, що свідчить про значущі відмінності між індивідуальними показниками кожного досліджуваного. У таблиці 1 наведено показники віктимності у різних групах досліджуваних.

Таблиця 1

Рівні прояву показників рольової віктимності у досліджуваних групах

Рівень	Віктимність		Ігрова роль жертви		Соціальна роль жертви	
	Γ_1	Γ_2	Γ_1	Γ_2	Γ_1	Γ_2
Низький	48,4	9,5	32,3	26,0	71,0	21,8
Середній	22,6	22,6	38,7	18,7	29,0	34,4
Високий	29,0	67,9	29,0	56,3	0,0	43,8

На підставі даних таблиці 1 можна зробити висновок, що для групи Γ_1 показник віктимності не є характерним. Незначний відсоток осіб із даної групи суб'єктивно відчуває себе жертвою і покладає відповідальність за події власного життя на зовнішні обставини, при цьому маючи схильність уникати вирішення проблем або примирюватись з ситуацією, не бажаючи нічого змінювати, вважаючи будь-які спроби щось змінити марними. І навпаки, більшість осіб мають низькі значення за даним показником, що свідчить про відсутність або низький рівень вираженості віктимності особистості.

На відміну від Γ_1 , досліджуваним групи Γ_2 властиві високі значення показника віктимності, що свідчить про низький рівень життєстійкості, песимістичне ставлення до того, що відбувається, загальну незадоволеність життєвою ситуацією, надмірну психоемоційну напруженість, чутливість, самозвинувачення та обвинувачення інших, що призводить до емоційного дискомфорту, жалю до себе, схильності до

роздратування та агресії, спрямованої на інших. Більш того, це може вказувати на те, що індивіди цієї групи схильні не брати на себе відповідальність за те, що з ними відбувається.

Як видно з таблиці 1, серед досліджуваних Γ_2 переважають особи з ігровим типом віктимності, що може вказувати на те, що у своїй більшості вони здатні до демонстрації своїх негараздів та мають пряму готовність до отримання зиску зі свого скрутного становища, тобто про вираженість у них рентних установок. Крім цього, виявлений значний відсоток осіб з соціальним типом віктимності, яка більшою мірою є нав'язаною суспільством, може викликати відчуття приниження, песимістичності, неадаптованості до непередбачуваних умов. Однією з яскравих особливостей даного типу віктимності є пасивність і залежна поведінка, коли відсутнє будь-яке бажання щось змінювати.

Такі результати підтверджують теоретичні уявлення про чинники віктимізації, одним із яких є вимушена міграція.

Результати використання частотного аналізу показали, що у групі Γ_1 загальний показник осмисленості життя знаходиться на дуже високому рівні (високі показники у 48,4% осіб, низькі показники у 16%, середні – у 35,6%). Можна стверджувати, що більшість досліджуваних групи Γ_1 сприймають своє життя як наповнене смыслом.

Показник «Цілі життя», що згідно з опитувальником СЖО є однією із смисложиттєвих орієнтацій, у групі Γ_1 також, як і в попередній, має високі значення: високий рівень у 88,4%, низький – у 11,6%.

На підставі цих даних можна стверджувати, що значний відсоток осіб групи Γ_1 мають життєві цілі у майбутньому, які надають життю осмисленості та спрямованості, часову перспективу. Більш того, варто відзначити, що цій групі властиві і високі значення загального показника осмисленості життя, а таке співвідношення дає підстави наголошувати на орієнтованості на майбутнє, а не на сьогодення чи минуле.

Ще однією смисложиттєвою орієнтацією є «Процес життя», що уособлює в собі інтерес і емоційну насиченість. За цим показником отримані результати, згідно з якими високі показники мають 48,4 % осіб, а низькі – 51,6% досліджуваних Γ_1 .

Отже, більшістю досліджуваних групи Γ_1 процес свого життя сприймається як такий, що не приносить задоволення, при цьому це підтверджує висновки, зроблені за попереднім показником («Цілі життя»), що свідчить про те, що осмисленості життю, а також наповненості змістом надають саме націленість на майбутнє, а не відчуття інтересу та емоційної задоволеності життям нині.

Третім показником, що належить до смисложиттєвих орієнтацій, є «Результативність життям», який полягає у задоволеності самореалі-

зацією і відображає оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки продуктивною і осмисленою була прожита її частина.

За даним показником більшість з групи Γ_1 мають високі показники (77,5%), низький показник виявлено у 22,5% досліджуваних. Це свідчить про те, що переважна більшість військовослужбовців оцінює пройдену частину свого життя, як продуктивну та осмислену, задоволені самореалізацією, що може також надавати сенсу залишку життя. Проте, є й такі, для кого прожита частина життя визначається, як така, що не приносила задоволеність, а навпаки була означена значною кількістю негараздів та проблем.

Окрім смисложиттєвих орієнтацій, досліджувалися два локуси контролю: локус контролю – «Я» («Я» - господар життя) і локус контролю – «Життя», що виявляється у керованості життям. Результати показали, що 81,6% досліджуваних з Γ_1 мають високі значення за даним показником, у 18,4% - низькі значення. Це означає, що більшість досліджуваних мають уявлення про себе, як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб приймати рішення і будувати своє життя відповідно до власних цілей і уявлень про його сенс. Лише незначна частка осіб не мають віри у власні сили щодо контролю подій власного життя.

Схожими є і результати, отримані за показником локус контролю – «Життя». 83,9 % опитаних мають високі значення за даним показником, у 16,1% – низькі значення. Такі результати свідчать про те, що більшість військовослужбовців мають переконання, що людина здатна контролювати своє життя, вільно приймати рішення та втілювати їх у життя. І лише незначна частина вірить у фаталізм, переконані в тому, що життя людини не підвладне свідомому контролю, що свобода вибору ілюзорна і немає сенсу ставити цілі.

На підставі одержаних даних можна зробити висновок про те, що група військовослужбовців має високу осмисленість життя, що пов'язана з наявністю переконань в можливості контролювати власне життя та бути його господарем, а також високою задоволеністю прожитим періодом свого життя та наявністю цілей на майбутнє. При цьому для них властива недостатня задоволеність процесом життя, відсутність інтересу та емоційна насиченість сьогоденням.

Щодо групи вимушених мігрантів (Γ_2), то за загальним показником осмисленості життя отримані наступні значення: високі бали у 21,9%, середні – у 43,8%, низькі – у 34,4%. Отримані результати дають підстави стверджувати, що лише кожен п'ятий вважає життя осмисленим. Решта сприймає його таким, що позбавлене сенсу, або мають певні причини не помічати його, ігнорувати.

Показник «Цілі життя» для даної групи осіб має наступні значення: у 78% досить високі бали, у 22% - значення низькі. Такі на перший погляд суперечливі дані можуть бути пояснені наступним чином: більшість досліджуваних спрямовані на майбутнє та мають життєві цілі, проте ці плани є дещо ілюзорними і не мають реальних підстав, щоб бути реалізованими.

Що стосується результатів за показниками «Процес життя», то високі значення мають 32,5% досліджуваних, у 67,5% - низькі значення. Натомість значення показника «Результативність життя або задоволеність самореалізацією» є прямо протилежними: 65% досліджуваних мають високі бали, у 35% - низькі значення. Ці значення вказують на те, що більшість досліджуваних даної групи оцінюють пройдений період свого життя позитивно, вважаючи його продуктивним та осмисленим. Можливо, саме минуле, думки та спогади про нього надають життю сенсу і не дають можливості будувати реалістичні плани та ставити досяжні цілі.

Що стосується показників локусу контролю «Я» та «Життя», то було виявлено, що за показником локусу контролю – «Я» високі показники мають 31,9% осіб, 68,1% - низькі значення. Такі результати можуть вказувати на те, що на даному етапі досліджувані не відчувають достатньої сили, щоб керувати власним життям та бути його повноправним господарем, ставлячи реальні досяжні цілі та беручи на себе повну відповідальність за це. Причиною цього може бути загальна невіра у керованість життям, а переконаність у фаталізмі, про що свідчать дані, отримані за показником локус контролю – «Життя». За даним показником у 43,8% осіб високі показники, у 56,2 % - низькі. Такі результати вказують на те, що більшістю досліджуваних з групи Γ_2 процес свого життя сприймається як нецікавий, емоційно ненасичений та мало наповнений змістом.

Таким чином, для вимушених мігрантів характерний невисокий рівень осмисленості життя, що зумовлено переважаючою орієнтацією на минуле і відсутністю задоволення теперішнім етапом життя та ґрунтовних реалістичних цілей на майбутнє. Вони переконані у відсутності можливостей самостійного контролю за власним життям та не вірять у власні сили.

Для аналізу особливостей досліджуваних груп ми використали контрольну групу (Γ_3). Обробка даних показала, що вона є однорідною, тобто відсутні значущі відмінності між індивідуальними показниками кожного досліджуваного.

На підставі результатів дослідження можна сказати, що група Γ_3 характеризується, як група з досить низьким рівнем життєстійкості

та високим рівнем незадоволеності власним життям та подіями, що в ньому відбувається. Вони відчувають себе жертвами і займають дещо очікувальну пасивну позицію. Натомість, у них практично відсутні рентні установки. Незначний відсоток досліджуваних має готовність до отримання зиску зі свого скрутного становища (про це свідчать показники ігрового типу віктимності). Є деяка частина осіб, які відчувають себе залишеними, самотніми, при цьому маючи схильність звинувачувати певні зовнішні обставини у власних негараздах та проблемах.

Також емпіричним шляхом було перевірено смисложиттєві орієнтації групи Γ_3 та загальний рівень осмисленості життя. Що стосується загального показника осмисленості життя, то маємо такі значення: 3,3% досліджуваних мають низький рівень осмисленості життя, середній рівень властивий 23,2%, а високий – 73,5%. Це свідчить про те, що більшість досліджуваних сприймають власне життя, як таке, що має сенс, і лише незначна частина відчуває відсутність будь-якої його осмисленості. Такі дані мають розбіжності з теоретичними уявленнями щодо низького рівня осмисленості життя в осіб з високим рівнем віктимності. Показники смисложиттєвих орієнтацій деякою мірою пояснюють ці розбіжності.

За показником «Цілі життя» виявлено такі результати: 10% осіб мають низькі значення, більшість (90%) мають високий рівень. Це свідчить про те, що осмисленості життя надає орієнтація на цілі у майбутньому, хоча вони можуть не мати реальної опори в сьогоденні, а особистість, яка їх ставить перед собою, не до кінця усвідомлює свою відповідальність за їх реалізацію.

Показник «Процес життя», який дає відомості про загальне задоволення нинішнім життям, його емоційну насиченість та наповненість, має наступні результати в даній групі: у 66,7% осіб низькі значення, відповідно високі значення мають 33,3% осіб. Отримані результати вказують на те, що дві третини осіб сприймає своє життя недостатньо цікавим та емоційно насиченим, наповненим змістом. Проте, залишається і достатньо значний відсоток тих, у кого життя викликає інтерес та задоволення.

За показником «Результативність життя» виявлено наявність у 16,6% низького рівня, у 83,4% - високих значень. Це свідчить про те, що пройдений відрізок життя оцінюється більшістю як продуктивний та осмислений, тобто такий, що мав певний зміст, викликає приємні спогади та загалом сприймається позитивно.

Окрім цього, одержано дані за двома локусами контролю («Я» та «Життя»), які дозволили визначити, наскільки контрольованим видається життя досліджуваним групи Γ_3 . За показником локус контролю

– «Я» 33,3% респондентів мають низький рівень, 66,7% - високий рівень. Можна стверджувати, що значна кількість досліджуваних осіб відчуває у собі сили контролювати своє життя, робити вибори та нести за них відповідальність.

Подібні результати були отримані і за показником локус контролю «Життя»: для 83,4% властиві високі значення, 16,6% мають низькі значення. Це свідчить про наявність у більшості осіб досліджуваної групи переконаності у контрольованості власного життя, чому сприяє позитивна оцінка минулого досвіду і можливості будувати плани на майбутнє.

Отже, даною групою життя оцінюється як осмислене та змістовне через задоволеність пройденим етапом свого життя і націлене на майбутнє з можливістю його контролювати. Але через те, що для даної групи властиве високе значення загального показника віктимності, то можна припустити, що виникнення якихось додаткових зовнішніх чинників (зокрема, тяжкого захворювання, інвалідизації, психологічної травми, втрати робочого місця, необхідності зміни місця проживання) може стати суттєвим стимулом до виникнення відчуття себе жертвою зовнішніх обставин, а також рентних установок, поглиблення пасивної очікувальної позиції.

У результаті використання статистичного непараметричного критерію U-Мана-Уїтні для двох незалежних вибірок невеликих розмірів виявлено статистично значущі відмінності за показником загального рівня віктимності та ігрової ролі жертви між групами Γ_2 та Γ_3 ($p=0,05$). Разом з тим, не виявлено значущих відмінностей за показником соціальної ролі жертви між даними групами. Такі результати можуть вказувати на те, що рівень віктимності групи вимушених мігрантів по відношенню до контрольної групи є вищим за ігровим типом, що вказує на те, що вимушена міграція є одним із віктимогенних чинників, а також про спрямованість даної групи осіб на отримання зиску зі свого скрутного становища, тобто наявність у них рентних установок.

Між групами Γ_1 та Γ_3 виявлено відмінності за показником соціальної ролі жертви ($p=0,05$). При цьому значущих відмінностей за загальним показником віктимності та ігровою роллю жертви між даними групами не виявлено. Такі результати вказують на те, що група військовослужбовців відзначається значно вищим рівнем активності, ніж представники контрольної групи. Ця активність виявляється у здатності до активних дій у складних життєвих обставинах, високому рівні мотивації, здатності бути самостійним та вільним у виборі власної поведінки та прийнятті рішень. Водночас група Γ_3 має дещо нижчий рівень прояву даної характеристики.

Крім цього, було встановлено, що існують значущі відмінності між групами за показником «Цілі життя» ($p=0,05$), «Процес життя» ($p=0,05$) та «Результат життя» ($p=0,05$). Значно відрізняються групи і за показниками локусу контролю «Я» та локусу контролю «Життя» ($p=0,05$) та за показником осмисленості життя ($p=0,05$).

Отримані результати свідчать про те, що група військовослужбовців має значно вищий рівень смисложиттєвих орієнтацій та загальної осмисленості життя. Суттєвою є різниця і в показниках локусу контролю, що значно корелює з показником активності, який ми виявили для групи військовослужбовців, що полягає у суб'єктивному відчутті себе господарем власного життя, можливості керувати життям, вільно приймати рішення та втілювати їх у життя. Натомість для контрольної групи ця властивість виражена меншою мірою.

Нами було перевірено відмінності за даними показниками і між групами Γ_3 та Γ_2 . Виявлено відмінності за показниками «Цілі життя» ($p=0,05$), «Процес життя» ($p=0,005$), осмисленості життя ($p=0,034$). Натомість за показниками «Результати життя», локус контролю «Я» та локус контролю «Життя» не було виявлено суттєвих відмінностей.

Як видно з отриманих результатів, основна відмінність між цими групами полягає в тому, як оцінюється нинішній період життя: групою вимушених мігрантів він оцінюється як менш емоційно насичений та цікавий, такий, що приносить задоволення, ніж для контрольної групи. Контрольна група більш орієнтована на майбутнє, ніж група вимушених мігрантів, для яких властиве цілепокладання, але цілі мають дещо нереалістичний характер.

На наступному етапі ми перевірили наявність зв'язків між загальним показником віктимності особистості, смисложиттєвими орієнтаціями, локусами контролю та показником осмисленості життя в цілому.

Результати кореляційного аналізу показали, що існує середній за силою негативний зв'язок між показниками віктимності та загальної осмисленості життя ($r=-0,635$, $p=0,001$): при високому рівні віктимності існує висока ймовірність наявності у особистості низького рівня осмисленості життя і навпаки - при відсутності у житті людини сенсів існує висока ймовірність виникнення у неї віктимності.

Встановлено зв'язок між показником віктимності та усіма смисложиттєвими орієнтаціями: «Цілі життя» ($r=-0,497$, $p=0,0001$), «Процес життя» ($r=-0,577$, $p=0,002$), «Результативність життя» ($r=-0,424$, $p=0,0001$). Це вказує на те, що за наявності високих значень показника віктимності існує деяка ймовірність наявності значно нижчого рівня цілеспрямованості життя, реальних цілей, які можливо досягнути. Маючи високий рівень віктимності, особистість не може відчувати повну

задоволеність від життя, мати до нього інтерес та його наповненість. Крім цього, особистість з високим рівнем віктимності схильна оцінювати пройдений відрізок життя як нецікавий та не наповнений сенсом.

Отримані високі значення коефіцієнтів кореляції між показниками віктимності та локусу контролю: із локусом контролю «Я» ($r=-0,747$, $p=0,0001$) та «Життя» ($r=-0,720$, $p=0,002$). Це свідчить про те, що особистість з високим рівнем віктимності не сприймає себе «господарем» власного життя, не здатна приймати рішення та нести відповідальність за все, що відбувається в житті. При наявності переконання в тому, що особистість здатна контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя, менш схильна відчувати себе жертвою обставин та мати високий рівень віктимності в цілому.

Виявлено також зв'язки між конкретними типами віктимності (ігровою та соціальною роллю жертви) та досліджуваними показниками.

Виявлено зв'язки між ігровим типом віктимності та показниками «Цілі життя» ($r=-0,5$, $p=0,0001$), «Процес життя» ($r=-0,61$, $p=0,0007$), локус контролю – «Я» ($r=-0,63$, $p=0,0001$) та локус контролю «Життя» ($r=-0,61$, $p=0,0001$). Це вказує на те, що маючи ігровий тип віктимності, високі показники відчуття себе жертвою і орієнтацію на отримання зиску зі свого скрутного становища, є висока ймовірність відчуття незадоволеності процесом власного життя, відсутності інтересу до його смислу та наповненості, а також низький рівень переконань у можливості контролю подій, які в ньому відбуваються, та високий рівень уявлень про фаталізм власного життя.

Слабкі кореляційні зв'язки виявлені між показником ігрового типу віктимності та показниками «Результативність життя», «осмисленість», що може свідчити про те, що не завжди наявність ігрового типу віктимності пов'язана з відсутністю сенсу, можливо саме відчуття себе жертвою обставин, маніпулятивний характер поведінки, готовність отримувати зиск зі свого становища надає осмисленості життя особистості.

Відповідно нами було перевірено і наявність зв'язків соціального типу віктимності та досліджуваних показників. Виявлено обернені зв'язки з усіма досліджуваними показниками: «Процес життя» ($r=-0,72$, $p=0,0006$), «осмисленість» ($r=-0,67$, $p=0,0001$), «Цілі життя» ($r=-0,52$, $p=0,0001$), локус контролю «Я» ($r=-0,64$, $p=0,0001$) та локус контролю «Життя» ($r=-0,64$, $p=0,0001$). Це свідчить про те, що особистості з високим показником соціального типу віктимності властива схильність оцінювати власне життя як таке, що не має особливого сенсу, нецікаве та ненаповнене. Є доцільною і зворотна особливість: при наявності осмисленості життя, інтересу до його змісту, отримання від нього задоволення схильність ставати жертвою соціального типу

є значно меншою. Водночас особистість із соціальним типом віктимності не відчуває себе відповідальною за все, що відбувається в її житті, відчуваючи безконтрольність життєвих подій та власну можливість чинити на них певний вплив, а отже меншою мірою здатна ставити цілі на майбутнє та досягати їх.

Більш слабкими є кореляції між соціальним типом віктимності та такою смисложиттєвою орієнтацією як «Результативність життя». Це говорить про те, що залежність між соціальним типом віктимності та тим, як людина оцінює пройдений відрізок життя є значно меншим, хоча є деяка ймовірність того, що оцінюючи минуле як осмислене та наповнене, особистість, буде менш схильною мати високий рівень віктимності за соціальним типом і навпаки, маючи соціальний тип віктимності, існує ймовірність, що особистість суб'єктивно оцінюватиме минуле життя, як недостатньо продуктивне та осмислене.

Висновки. Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що в цілому було підтверджено наявність взаємозв'язку між типом віктимності особистості та смисложиттєвими орієнтаціями. При підвищенні рівня віктимності в особистості знижується осмисленість життя в цілому, можливість ставити реалістичні цілі отримувати задоволення від життя та контролювати його, беручи на себе повну відповідальність за все, що відбувається, можливість бути вільним у власному виборі.

Наявність ігрового типу віктимності пов'язана з тим, як людина оцінює нинішнє життя і меншою мірою впливає на загальну осмисленість життя в цілому та оцінку результативності життя, оскільки сама готовність отримувати зиск зі свого становища жертви може надавати йому сенсу. Соціальний тип віктимності пов'язаний зі сприйманням процесу свого життя як цікавого, емоційно насиченого і наповненого змістом, при цьому впливаючи на загальну осмисленість життя.

Встановлено, що групі військовослужбовців не властива віктимність особистості, що свідчить про наявність значної життестійкості та відсутності схильності до суб'єктивного відчуття себе жертвою зовнішніх обставин. Такі результати можуть бути пов'язані з наявністю високих цілей у житті, значною орієнтацією на майбутнє та задоволеністю пройденим етапом життя, самореалізацією, а також високим інтернальним локусом контролю, коли за все, що відбувається у житті, особистість бере на себе відповідальність, має змогу керувати життям та вільно приймати рішення.

Щодо групи вимушених мігрантів, то у них виявлено високі показники віктимності за ігровим типом, що вказує на наявність відчуття себе жертвою зовнішніх обставин, що може бути зумовлене важкими життєвими потрясіннями, які могли радикально змінити процес жит-

тя в цілому, чинить вплив на окремі життєво важливі сфери реалізації, а також виступає прямою психотравмуючою ситуацією, що призвела до зниження осмисленості життя, загальної задоволеності його процесом, насиченістю, втратою інтересу і через втрату або відсутність відчуття керованості власною долею виникнення готовності до отримання зиску зі свого скрутного становища.

Група пересічних осіб (контрольна група), відзначається високим рівнем осмисленості життя, що зумовлено орієнтацією на майбутнє, постановкою цілей та оцінкою пройденого етапу життя як наповненого та осмисленого. Проте у досліджуваних цієї групи виявлені і високі показники віктимності, що може бути зумовлено незадоволеністю процесом нинішнього життя і є свідченням схильності за певних обставин до появи віктимогенних чинників відчувати себе жертвою обставин та пасивно реагувати на поточні події, не маючи можливості прийняти на себе відповідальність за все, що відбувається.

Отримані результати можуть бути цінними при організації психологічної та інших видів допомоги для вимушених мігрантів, розробки програм адаптації до нових умов життєдіяльності, у роботі з кризовими станами військовослужбовців, що повернулися з зони АТО, з метою попередження виникнення у них утилітарної поведінки, обезцінення власної особистості та формування пасивної життєвої позиції.

Перспективним напрямком подальших досліджень може бути порівняння рівня віктимності та смисложиттєвих орієнтацій військовослужбовців, які отримали значні ушкодження в ході бойових дій та перебувають на етапі реабілітації з тими, хто несе службу або пішли у відставку. Цікавим також може бути розробка та проведення формуального експерименту на вибірці вимушених мігрантів, в основі якого буде закладено роботу з рентними установками на основі існуючих смисложиттєвих орієнтацій.

Список використаних джерел

1. Авер'янова Г. М. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г. М. Авер'янова, Н. М. Дембицька, В. В. Москаленко. – К. : Фенікс, 1992. – 128 с.
2. Іващенко А. С. Поняття «віктимного реагування» особистості як прояв деструктивної жертвовності / А. С. Іващенко // Український психологічний журнал. – 2016. – № 1. – С. 26–39.
3. Мухина В. С. Возможность возникновения комплекса «жертвы» у пострадавших от аварии на ЧАЭС : материалы конференции / В. С. Мухина // «Чернобыльская катастрофа: диагностика и медико-психологическая реабилитация пострадавших» (21–22 мая 1993 г., Минск). – Минск, 1993. – С. 34–38.

4. Одинцова М. А. Типы поведения жертвы. Диагностика ролевой виктимности / М. А. Одинцова. – Самара : Издательский Дом «Бахрах – М», 2013. – 160 с.
5. Холичева О. В. Пассивность как системная характеристика виктимной личности / О. В. Холичева // Научные проблемы гуманитарных исследований. – 2009. – С. 82–87.

References transliterated

1. Aver'janova G. M. Osoblyvosti socializacii' molodi v umovah transformacii' sus-pil'stva / G. M. Aver'janova, N. M. Dembyc'ka, V. V. Moskalenko. – K. : Fenyks, 1992. – 128 s.
2. Ivashhenko A. S. Ponjattja «viktymnogo reaguvannja» osobystosti jak projav de-struktyvnoi' zhertovnosti / A. S. Ivashhenko // Ukrai'ns'kyj psyhologichnyj zhurnal. – 2016. – № 1. – S. 26–39.
3. Muhina V. S. Vozmozhnost' vzniknovenija kompleksa «zhertyvy» u postra-davshih ot avarii na ChAJeS: materialy konferencii' / V. S. Muhina // «Chernobyl'skaja katastrofa: diagnostika i mediko-psiologicheskaja reabilitacija postradavshih» (21–22 maja 1993 g., Minsk). – Minsk, 1993. – S. 34–38.
4. Odincova M. A. Typy povedenija zhertyvy. Diagnostika rolevoj viktimnosti / M. A. Odincova. – Samara : Izdatel'skij Dom «Bahrah – M», 2013. – 160 s.
5. Holicheva O. V. Passivnost' kak sistemnaja harakteristika viktimnoj lichnosti / O. V. Holicheva // Nauchnye problemy gumanitarnyh issledovanij. – 2009. – S. 82–87.

Abstract

Kovalenko A. B.,
Doctor of Psychological Sciences,
Professor
Bondar O. V.,
1 year student of MSc.

THE CONNECTION BETWEEN A VICTIMHOOD TYPE OF A PERSONALITY AND FEATURES OF HIS/HER LIFE PURPORT ORIENTATIONS [FOR EXAMPLE : INTERNALLY DISPLACED PEOPLE AND SOLDIERS FROM THE ZONE ATO -- Zone of Anti – Terrorist - Operations]

The article is devoted to research on social and psychological and individual determinants of soldiers from the zone ATO (zone of anti-terrorist-operations) and internally displaced people and average citizens' victim behaviour. The results of empirical research shown connection between a victimhood type of a personality and life-sense orientations. Rasing the

level of victimization reduces the meaningfulness of life, the ability to set realistic goals, to enjoy life and and feel control over it. The ability to take responsibility for everything that happens in life and be free to make choices also reduced.

Game type of victimization lined with the assessment of present life and less so with general meaningfulness of life and self-realization assessment. Willingness to profit from position of the victim may make sense. Social type of victimization lined to the general meaningfulness of life.

Have been revealed absence of victimization in military` group. It indicates the presence of vitality and no tendency to feel like a victim. Such results can be linked with the presence of high goals in life, focus on the future, self-realization satisfaction and a high level of internal locus – control.

Game type of victimization have been revealed in group of internally displaced people. Their feeling like a victim may be due with traumatic situation of forced migration. This led to a reduction meaningfulness and satisfaction of life, loss of interest and appearance readiness to profit from their predicament.

Average citizens (control group of research) has a high level meaningfulness of life. They focus on future, make realistic goals and evaluate their life as meaningful and filled with. But this group also have high rates of victimization that may be due with frustration the current life. Appearance social and psychological and individual determinants of victim behaviour can increase the risk occurrence of feeling like a victim in this group of people.

The results of the conducted psychological diagnostic research can be useful to organize psychological and other kinds of support for internally displaced people and development adaptation programme to new life conditions for military and work with their crisis states on his return from the zone ATO (zone of anti-terrorist-operations).
